

Հայ Ողղադարձութեան խնդիրը. — Հայաթեան համար նշանակալից է նոր ողղադարձութեան « Բարեփոխութիւնը » զոր կ'առաջարկէ Լուս. Ժող. Գործադար Մատենան:

Ոչ աննշան հայերէնագէտներէ կազմուած յանձնաժողովը, անոնց արտօնութիւնը արտասահմանի հայ գիտնականներն ևս կոչելու այդ զործին՝ կը յուսացնեն մեզ թէ գեղեցիկ և միակ ճշմարիտ հին ձեռք պիտի վերակենդանանայ՝ ամբողջ ազգին համոզումին և փափագին համեմատ:

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

« ԶՈՐԱ ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ »

(Գրեց Ղեւոնդ Եղ. Դեմառ. Բ. Գ. Փոքր 1926)

Համեստ հատորիկ մ'է, 97 էջերէ բաղկացած, Գեորգ. Հեղինակը շատ զովելի դիտումով մ'է որ ձեռք զարկած է հրատարակութեանս, այսինքն « մեր ներկայ սերունդին Աւետարաններու նկատմամբ ունեցած անտարբերութիւնը, անոնց ծագման և վաւերականութեան մասին ունեցած կասկածն ու տարակոյսը » փարատել. « որով իրեն նպատակ դրած է ապացուցանել թէ Զորս Աւետարանները ականջալուր և ականատես անձանց ձեռածր պատրաստուած զրքեր են »: Թէ՛ Սրբազանը որքան հասած է իր այս վախճանին հիմա պիտի տեսնենք:

Յայտնի է թէ երկասիրութիւն մ'ընել եղած չէ Սրբազանին դիտումը և ոչ առձեռն դասընթացը մը յօրինել Աւետարաններու վաւերականութեան շուրջ, այլ լոկ շատագուցութիւն մը չորս Աւետարաններու հեղինակութեան՝ ժողովրդական ոճով զրուած: Այս ոճին համար միայն կրնանք արդարացնել ինչ ինչ անճշգրտութիւններ կամ բարեպաշտական յաւելումներ, որոնք երկրորդաբար միայն կը վնասեն ճշմարտութեան, առանց էականը ջնջելու: Դարձեալ նոյն ժողովրդական ոճն է արդեօք որ զանց ընել տուած է հեղինակին իւր

ձեռնարկին անհրաժեշտ գիտական եղանակին (methode) կիրառութիւնը, շօշափելի պակաս մը՝ որ ամբողջ գրութեան վախճանին կը վնասէ, այս է, անվստահութիւն մը զուտ պատմական փաստերու հանդէպ, առ որ անզգալապէս և կարծես յակամայս տարուած կ'երևի Սրբազանը արդի դպրոցներու ծայրահեղ ըննադատութեան (hypercriticisme) ձգտումէն:

Վասն զի, ինչպէս ցոյց կու տան Սրբազանին վերոյիշեալ խօսքերն ալ, լոկ պատմական հարցի մը շուրջ ըլլալով խնդիրը, ընթերցողը նախնապէս կը փրնտոէ հնագոյն հեղինակաւոր աւանդութեան շղթայ մը՝ որուն յետին օղակը միացնէ զմեզ առաքելական ժամանակներուն հետ, և առաջինն սկսի գէթ պատմական ստոյգ և որոշ դարերէ, օր. համար Գ. կամ Ե. որոնք իրենց ճոխ մատենագրութեամբ և անթիւ ձեռագիրներով կը միանան մեզ հետ: Մինչդեռ Սրբազանը նախնայորէ կը թուի Ներքին կոչուած ապացոյցը, որուն իրր օժանդակ պիտի ըլլան միայն արտաքին վկայութիւններ. կամ գէթ հաւասար արժէք մը կու տայ, քանի որ արտաքին վկայութեանց ոյժը ոչինչ կամ բերի կը համարի՝ եթէ ներքին քննութիւնը զայն լիարարեց, երբ կը գրէ « Անշուշտ արտաքին վկայութիւնները ամբողջական պիտի չենկարողանան, եթէ երբեք ներքին վկայութիւններ չհաստատեն զայն » (էջ 57), կամ « Միայն Գ. Աւետարանի ներքին ուսումնասիրութեամբ է որ կրնանք ըսել թէ որ աստիճանի կարելի է վստահիլ եկեղեցական պատմութեան և եկեղեցոյ Հարց մեզ հայթայթած վերոյիշեալ հաւաստարաններուն » (էջ 84): Եւ կարծես այս անվստահութիւնն է որ կը մղէ զՍրբազանը գոհանալու մէջ մի Աւետարանի համար իրր հաւաստարան՝ զոյգ մը արտաքին վկայութիւններով, թէ և հնագոյն. բայց ո՞վ չ'ըմբռնէր մէկ կամ երկու վկայութեանց անբաւականութիւնը ի հաստատութիւն պատմական այնպիսի ճշմարտութեան՝ որ քրիստոնէական ամէն հաւատալեաց հիմունքն է, ուսկից պիտի բխին ահաւոր

պարտականութիւններ յաւիտենական դատապարտութեան սպառնալիքին տակ... Եւ իբրոք, զայս ջօշափելու համար պիտի բաւէ մի միայն Ա. Աւետարանի փաստը քննել, անաշատ մտքով, Սրբազանին հետ:

Պապիասի վկայութեան իմաստը, ինչպէս ծանօթ է, վիճուած է. արդեօք մեր այսօրուան առժեռն ունեցած Մատթէին կը վերաբերի, յորս կան թէ՛ Քրիստոսի քարոզները և թէ՛ արարքը, թէ՛ ոչ հնագոյն խմբագրութեան մը՝ յորում միայն Քրիստոսի պատգամները (== տէ՛ լօյւն) կային: Մենք, համոզիչ փաստերու յեցած, առաջին իմաստը պիտի պաշտպանէինք. բայց Սրբազանը երկրորդն ընտրած է, ուստի իրեն համեմատ տէ՛ լօյւն, սեղմագոյն մտքով առնուած, են և հինգ զլխաւոր պատգամներ որ կը կազմեն Աւետարանին (Մտթի) կորիզը», զոր հետագայ հեղինակ մը, հաւանօրէն Մատթէի աշակերտներէն մին, կ'ըսէ նա, ամբողջացուած է «տալով անոնց» պատմական զեղեցիկ շրջանակ մը» միանգամայն թարգմանելով յունարէնի. — Ուսկից է սակայն մեկնութեանս այդքան ստուգութիւնը, որ ասոանք կարեւոր փաստերու, իբրեւ առհասարակ ընդունուած կարծիք մը կը ներկայացուի:

Նախ, դիտել կու տանք որ, պարզապէս, Պապիասեան այդ վկայութեան խնդրառու հանգամանքը՝ Սրբազանին հետեւութիւնն ալ խնդրական է՝ ընէ: Իսկ հետագայ հեղինակէ մը, հաւանօրէն Մտթի աշակերտներէն, պատմական շրջանակով խմբագրուիլը՝ ոչ միայն այդ վկայութեանէն դուրս է, այլ չզիտեմ զոր հնագոյն հեղինակաւոր աղբիւրի մը մէջ կը պարունակուի: Եւսեբիոս, հնագոյն և ակնածելի եկեղեցական քննադատը, առժեռն ունեցած է Պապիասի Մկննդիւրիւք Տէրուհի Պատգամացը (լօյւն Κυριαχων ἐξήγησις) և այդ մեզ հասուցած տողերը մեր այս Մատթէին կը վերաբերէ, յորում են թէ՛ Քրիստոսի պատգամները և թէ՛ արարքը: Արդեօք լօյւն բառին իմաստին նորագոյն քննադատներ, որոնց ամբողջ Եօնյ

յունարէնի գիտութիւնը՝ բաց ի նոր կտակարանէ մի քանի պապիրոսէ պատառովներու վրայ հիմնուած է, Եւսեբիոսէն աւելի թափանցած են:

Բ) Պապիաս ինքեին տէ՛ լօյւն իմաստը Մարկոսի մասին տուած վկայութեան մէջ կը մեկնէ, տէ՛ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἢ λεχθέντα ἢ παραχθέντα. կոչելով σύνταξιν τῶν Κυριαχων λογίων:

Գ) Թէ՛ Պապիաս այդ մեկնողական գործը ոչ միայն Քրիստոսի քարոզներն ալ նաև գործերը կը բովանդակէր՝ վկայ են ցարդ անկէ մեզ մնացած պատմողիկները: Թողունք որ թէ՛ նոր կտակարանը թէ՛ Ս. Հարց և թէ՛ Եկեղեցական գրիչները՝ լօյւն բառին լայնագոյն իմաստ կու տան քան լոկ քարոզ կամ պատգամ առումը:

Պահ մը ենթադրենք որ նոյն իսկ ընդունելի ըլլայ այն մեկնութիւնը զոր Սրբազանը կու տայ պապիասեան այդ տղերուն, մեթէ հարկ չէ՛ր այն ատեն ուրոյն փաստերով ցուցնել թէ՛ հեղինակին պատմական յաւելուածներն ալ ներշնչեալ են: Չեմ մերժեր Առաքեալէն զատ ուրիշ հեղինակի մը ներշնչման հնարաւորութիւնը, ինչպէս Մարկոս և Ղուկաս առաքեալ չէին՝ բայց ներշնչեալ հեղինակներ են, ուստի և Աւետարանի, այլ միայն կը շնշտեմ որ հարկ է ապացուցանել թէ՛ Ս. Հարց անվկանդ աւանդութիւնը Ա. Աւետարանի ներշնչեալ ըլլալուն՝ ոչ միայն մատրեակոս խմբագրութեան (== Քրիստոսի քարոզներուն) այլ նաև պատմական շրջանակին կը վերաբերի. զայս ալ ապացուցանելու համար՝ հարկ է այս պատմական յաւելուածին խմբագրութեան թուականն որոշել, և ահա անթիւ հակնդդմ կարծիքներ ու ենթադրութիւններ կարելի է յղանալ, քանի որ Ներքին փաստերն են որ խնդիր պիտի լուծեն: Իսկ այս պատմական յաւելուածին ներշնչումը ապացուցանել չյաջողած պարագային՝ (և իրօք անհնար է վճռական լուծումը) պիտի կարենանք իրաւամբ տարակուսիլ ամբողջ Մատթէոսի ներշնչման վրայ. ո՞վ պիտի յաջողի ստուգելու զատել ներշնչեալը՝ ոչ

ներշնչեալէն... Նոր յայտնութեան պիտի կարօտինք այնուհետեւ:

Ստիպողական է այս հետեւութիւնը. վասն զի ներքին փոփոխութիւններէ երբեք չեն կարող համոզիչ ապացոյց մը ձևացնել, պիտի չանցնին հասանալիստական սահմանը: Ստուգիւ, մէկդի թողով արտաքին վկայութիւնները, Սրբազանին «նշանակալից» կոչած նշանները՝ զուրկ են յաճախ ո՛ր և իցէ նշանակութենէ եթէ ուրոյն նկատուին. օր. համար, Ա. Աւետումանի մասին, հեղինակին մաքսապետական տեղեկութիւնները կամ Առաքելոց ցանկին մէջ Մատթէոս անուան մաքսադր մակդիրը կամ ուրիշ որեւոր կարգի թուարկումը փոխանակ հօրեկրորդի, ըստ Մարկոսի և Ղուկասի են են... նշաններ են որոնք առանց բռնազրոյթեան կրնան տանիլ զմեզ ուրիշ բիւր հաւանական մեկնութիւններու: Նոյնը կարելի է ըսել նաև Մարկոսի վաւերականութեան ներքին փաստերու մասին:

Մի միայն Գ. և Դ. Աւետարաններու ներքին բնութիւնը կրնայ ընծայել մեզ բաականաբար համոզիչ փաստ մը, որոնց առաջինը միայն խնամքով ներկայացուցած է Սրբազանը, երկրորդին վրայէն հարկանցիկ ակնարկով մը սահելով (տես էջ 89-90). և ինչ որ էջ 89 դրուած է, թէ Յովհ. ի. Բ. 24-25 համարներն յաւելուածոյ են, կարելի չէ ընդունիլ. վասն զի նոյն հեղինակը իր Ա. Թուղթի Ա. 1. կ'ըսէ զգորմէ յուսքն որում ականատեսն իսկ եղևաք, ընդ որ հայեցաքն, և ձեռք մեր շօշափեցին ի վերայ Բանին կենաց. և և տեսաք և վկայեմք և պատմեմք ձեզ...» և միթէ այս վկայութեան համար անոնց վաւերականութիւնը կը մերժենք: Եթէ ընդունուր ալ անոնց յաւելուածոյ ըլլալը՝ ոչ մէկ հետեանք կ'ելլէր Յովհաննու վաւերականութեան մասին:

Դարձեալ հետաքրքիր էինք գիտնալու թէ ինչու Սրբազանը Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαίου, κατὰ Μάρκον և... տիպոսներն, որ այնքան դիւրին և համոզիչ փաստ մը պիտի հայթայթէին իր ընթերցողներու,

ըուն, զանց ըրած է. անոնք եկեղեցւոյ հնագոյն վկայութիւնը և համոզումը կ'ընծայեն մեզ:

Գալով Աւետարաններու խմբագրութեան թուականներուն, դիտել կու տանք նախ որ Մատթէոսի համար դրուած փաստը անզօր է (տես էջ 19). վասն զի Մտթ. Ի. Գ. զլիսուն մէջ լոկ իրականութիւնը կը նկարագրէ և ոչ թէ կը յորդորէ զհրեայս դէպ ի յեղեղի խոյս տալ են... և Բ) Ի. Գ. 15. «որ ընթեռնուն ի միտ առցէ»՝ խըմբագրին և ոչ թէ Յիսուսի խօսքերն ըլլալն տարակուսական է. ուստի անկէ հանուած հետեանքն ալ ստիպողական չէ: Մինչդեռ քննենք նորին եկեղեցւոյ աւանդութիւնը. գիտենք որ շուրջ 42 թուականին Առաքելները Հրէաստանէ ընդհանուր աշխարհ ջրուեցան. նոյն ինքն Հառնաք համամիտ է ասոր: Բայց նոյն աւանդութենէն գիտենք նաև որ Մատթէոս իր Աւետարանը հրէից թողուց Պաղեստինէն հեռանալէն առաջ զգի Մատթ. նախ զառաջինն երրայեցուց քաղղեալ, և իբրև պատրաստէր երբայ յայտնարն, ետ եղա ի քաղղա հայրենի զատարանն իւր, զի զպակասութիւն անձին իւրոյ ի նոցանէ՝ որոց դեռ ևս կարևոր համարէր, զորմէ իւրով ընոյր» (Եւսեբ. Եկ. Պատմ. դպ. Գ. գլ. Ի. Գ. 6) զոր ուրիշ Ս. Հարք ալ կը հաստատեն:

Նոյնպէս Գ. Աւետարանին քան զիւր կանուի խմբագրութիւնը (էջ 57) չենք կրնար իբրեւ անվիճելի կարծիք մ'ընդունիլ:

Երեք առաջին Աւետարաններու խմբագրական աղբյուր կը լուծէ Սրբազանը դիմելով հասարակաց բերանացի առանդորեան դրութեան, այն որ նախնական առաքելական քարոզութիւն էր՝ ապա եղաւ հասարակաց աղբյուր մէն մի Աւետարանչին. աստի կը մեկնուի անոնց միջև տիրած ակնյայտնի նմանութիւնը, իսկ տարբերութիւնները՝ առաջ կու գան իւրաքանչիւր Աւետարանչին անձնական նկարագրէն և իր յատուկ առաջադիր վախճանէն. — Այս կարծիքը, իրաւ է, կը փրկէ ըստ

բաւականի թէ Աանդորեան և թէ գիտութեան իրաւունքը, սակայն մենք իբրեւ հզորագոյն և ամբողջական լուծումն առած ըլլալ կը համարինք խնդրոյն երբոր այս հասարակաց բերանացի աւանդութեան կարծեաց վրայ յաւելունք նաև Ա) վերջին խմբագրողներու առաջիններէն օգտուելն, և Բ) առանց զանց ընելու ուրիշ գրաւոր ժամանակակից յիշատակարաններու կիրարկումն ալ:

Ամփոփելով ցարզ ըսածնիս, ուրախակից ենք Սրբազանին իր գովելի ձեռնարկին ընդհանրութեան մէջ Ս. Եկեղեցւոյ աւանդական հեղինակատր անսխալ վարդապետութեան հետեւած ըլլալուն համար, թէ՛ Աւետարաններու վաւերականութիւնը թէ՛ (մերձաւորապէս) խմբագրութեան թուականը և թէ՛ վախճանը որոշելուն մէջ. և

կը մաղթենք որ լիովին հասու լինէր Զըլմարտութեան ամբողջութեան, և իր բունած պակասաւոր եղանակին (methode) հետեւանօք սպրդած շնորհներն ալ սրբագրուէին: Այն ատեն միայն իր առաջարկութիւնները, մասնաւորապէս անոնց մէջ էական հարցերն, իրենց արժէքին համապատասխան ազդեցիկ փաստերով կ'ամրանային, փոխանակ պարզ ասացուածքով մը, սոսկ հաստատութեամբ մը ներկայանալու: Երով ընթերցողէն ալ ոչ թէ կոյր հաւատքի՝ այլ գիտութեան հաւանութիւն կը պահանջուէր: Հաւատքի տեղը՝ նոյն ինքն հաւատքի նախապատրաստական հարկաւոր գիտելեաց մէջ չէ, ուր որ ստուգագոյն գիտութիւն միայն կարևոր է, և անկէ վերջ է որ կու գայ հաւատքը: (Շարունակելի) Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՄՍՈՒՆԻ

ԱՅԼԵԻԱՅԼԻՔ

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ

Ա Ր Ա Մ Ե Ր Ա Մ Է Ֆ Է Ն Տ Ի Ի

ԿԱՆ մարդիկ, որ կը պանծան իրենց սոհմին ազնուականութեամբ, առանց իրենց անձնական արժանիքէն բան մ'աւելցնելու այն արմատին վրայ, ուսկից ուրիշ բան ժառանգած չեն՝ բայց եթէ ծագրական խրոխտանք մը: Կը գտնուին նաև ամենասակաւ, հազարէն մին, որոնք, շնորհիւ յարատեւ հիգի մը, անձամբ կը կերտեն իրենց սոհմին փառքը, հաստատուած ստոյգ և իրական արժանեաց վրայ: Այս դասակարգէն էր մեծանուն հանգուցեալ Վսեմ. Արամ Էֆենտի Երամ, զոր

մահն անակնկալ հարուածով մը խլեց անցեալ տարւոյ Նոյեմբեր 17ին, ի խոր սուգ համակելով անոր ամբողջ ընտանիքը՝ սիրասուն զաւակներն և թոռները, Վենետիկ Միսթարեան Միարաւնութիւնը, զինքը սիրող և յարգող բարեկամներն ու ծանօթները, ինչպէս նաև բոլոր հայ ազգն և թուրք ու եւրոպական բարձր շրջանակները, ուր հանգուցեալը կը վայելէր անկեղծ սէր ու անսահման յարգանք: — Եթէ ազգային մամուլը, և նաև օտար լրագիրները, տխրութեամբ

1. Երէնք, օրինակ էմ, Կ. Պոլսոյ մէջ հրատարակուող Եւանաւոր Stamboul Թիքթը, որ իր 821 համարին մէջ, 20 Նոյեմբեր 1926, լիովին զօգտութիւններով

գրուածք է մեծանուն հանգուցելոյն արժանիքը, անսոգիւտ վարք և գերազանց մատակարարի միջոցներ: Արամ Երամ Էֆենտի անձնաւորութիւնը, զոր վա-